

Dr Kosta MILUTINović

Odjeci bokeljskog ustanka u Vojvodini

1. INTERPELACIJE U UGARSKOM PARLAMENTU

Bokeljski ustanak (1869-1870) poznatiji je pod imenom krivošijski ustanak, iako nije bio ograničen samo na Krivošije nego je ubrzo zahvatio bezmalo celu Boku Kotorsku. Zato je istorijski pravilnije nazvati ga bokeljskim ustankom. Do oružane akcije došlo je zato što je austrijska vlada prekršila svoja obećanja, više puta ponavljana, da će poštovati tradicionalne povlastice Bokelja o oslobođenju od vojne obaveze. Bečki dvor poštovao je ove povlastice sve do 1869. kada je naređena opšta regrutacija. To je izazvalo u narodu masovni revolt, koji je došao do izražaja u oružanom pokretu protiv Austrije. Prva puška pukla je u Ledenicama 7. X 1869. Ona je bila signal za opšti narodni ustanak. Grbljani, Pobori, Maini i Braići dižu se na oružje. Prema naređenju iz Beča, mobilisane su i jake kopnene i pomorske oružane snage. Prvi na udarcu bili su Grbljani, koji su udruženi sa Mainjanima, Poborima i Braićima držali u svojim rukama veliki deo Boke od Budve do Trojice iznad Kotora. U ugušivanju ustanka učestvovalo je 26.000 česarsko-kraljevskih vojnika pod komandom generala Vagnera.¹⁾ Lazar Tomanović je pisao:

¹⁾ Johan Riter fon Vagner (1815-1894) spadao je u red onih austrijskih viših oficira, koje je bečki dvor upotrebljavao ne samo za izvršavanje vojnih zadataka nego istovremeno i poverljivih političkih i diplomatskih misija. Kao komandant Zemuna rukovodio je obaveštajnom mrežom u Srbiji. Kao carski namesnik Dalmacije imao je pod sobom i obaveštajnu službu u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, progonio narodnjake u Dalmaciji i organizovao kaznene ekspedicije za ugušivanje bokeljskog ustanka, što je izazvalo revolt čak i jednog dela austrijske opozicione štampe: tako na primer, bečki list *Vanderer* (30. X 1869) pisao je: »Vesti iz Kotora javljaju da je preki sud otpočeo svoj posao. To je kada se posmatra sa humanog gledišta našega veka, za austrijske patriote vrlo potresno, čak sramno i ponižavajuće«. Vagnerovo naimenovanje za ministra zemaljske odbrane u novoj austrijskoj vladi dvorskog savetnika Leopolda fon Haznera izazvalo je ogorčenje kod svih slovenskih naroda Habsburške Monarhije. (K. Milutinović, *Bokeljski ustanak i Vagnerova afera. Istorijski zapisi*, 1958, 1-2, 17-64).

Ako je svačija čovečanska duša užasom odbegavala i od same pomisli na vešala, što ih beše podigao Mithad-paša u Ruščuku, Osman-paša u Sarajevu i Omer-paša u Kaneji, što da čini srbska duša kad pogleda na vešala što ih podiže baron Vagner, oličeni i Mithad, i Omer, i Osman-paša, na sred Kotora?²⁾

Tomanović je između ostaloga izneo konkretan podatak »da je posle boja nađeno 30 mrtvih žena, koje su išle da pakuje ranjenike, no na kojima je »hrabra« vojska iz zaseda ogledala vrednoću svojih pušaka ostraguša. . . .³⁾ U drugom dopisu Tomanović iznosi niz novih pojedinosti o svirepostima Vagnerove soldateske i dolazi do ovog zaključka: »U Župi se postupalo gore od Turaka i Tatara. . . Za ime božje, živimo li mi još u Evropi, ili se nalazimo među Zulukaferima, Hotentotima i Indijancima?«⁴⁾ Zastava je bila prva koja je zabeležila da su u oružanom sukobu između ustanika i carske vojske aktivno učestvovali i žene, da su se herojski borile i junački ginule, i to čak i u otvorenom jurišu, prilikom otimanja tvrđave Goražde. Zahvaljujući Lazaru Tomanoviću sačuvana su od zaborava i imena nekih »naših bokeljskih junakinja«, poginulih u toku ustanka. Njihova imena glase: Gordana Antović, Ivana Antović, Tode Bojanović, Mare Vojković, Ivana Vukadinović, Mare Vuka Vukšića, Mare Filipa Vukšića, Mare Zec, Kate Tujković. Komentarišući pogibiju »bokeljskih junakinja« *Mlada Srbadija* sa priznanjem ističe:

Mi često imamo običaj da pojave osobitog junaštva u našim narodnim pesmama držimo kao prost proizvod mašte, ali evo pojave poštovanja kome treba na daleko tražiti ravna. Možda će reći kogod da se takvo junaštvo ne slaže sa odredbom ženskinja? Vara se! I ženskinje onda tek izvršuju svoj potpuni »poziv«, kada radi prema potrebi svoga života i svoga zavičaja. Samo ono što se radi bez ove potrebe to postaje neprirodno.⁵⁾

Hrabra borba i junačka pogibija žena i devojaka Boke izazvala je poštovanje čak i u jednom delu austrijske štampe. Tako, na primer, *Grazer Tagespost* piše:

Bokeljke učestvuju u bojevima zajedno sa ustanicima. Tako, prema izveštaju jednoga oficira koji je komandovao u borbama oko tvrđave Trojica, ustanici su imali mnogo mrtvih i ranjenih, koje nisu mogli odneti i sahraniti, tako da je još sutradan oko tvrđavice ležalo 16 leševa, među kojima i 4 žene, koje je on dao sahraniti. Poručnik, zapovednik tvrđavice Goražde, našao je jednu lepu, mladu Dalmatinku, koja je još kod sebe imala mač i handžar.⁶⁾

Relativno dugo trajanje ustanka i očigledno pokazana nesposobnost komandanta austrijskih oružanih snaga generala Vagnera, koji je raspolagao najširim vojnim i političkim ovlašćenjima za ugušivanje ustanka, izazvali su veliku nervozu i zabrinutost u vladajućim krugovima Beča i Pešte, o čemu svedoči, između ostalog, pover-

²⁾ L. Tomanović, *Vešala i mir. Zastava*, 5. XI 1869.

³⁾ *Zastava*, 2. XI 1869.

⁴⁾ *Zastava*, 7. XI 1869.

⁵⁾ *Mlada Srbadija*, list Ujedinjene omladine srpske, 10. II 1871.

⁶⁾ *Grazer Tagespost*, 12. XI 1869.

ljivi izveštaj mađarskog ministra unutrašnjih poslova Pala Rajnera od 10. XI 1869. austrijskom ministru rata generalu Kunu; u izveštaju mu se saopštava:

Sa pouzdane strane se, naime, tvrdi da časopis *Zatočnik*, koji se uređuje u Sisku, ne prestaje da na najpodliji način ogovara, sumnjiči i ponižava vrhove državne vlade i Nemce, da pripisuje operativnoj vojsci u Dalmaciji izvesna zverstva, da pohvalno ističe dela ustanika protiv vojske i da faktično priprema Granicu na ustanak protiv dualizma... U Slavoniji ima sve više molbi za prodaju baruta, iz Đakova, sedišta biskupa Štrosmajera, koji je, navodno, duša panslavističkih agitacija, nedavno su prispele tri, iz Vukovara jedna molba.⁷⁾

Svireposti kaznenih ekspedicija u Boki izazivale su sve veće ogorčenje jugoslovenske javnosti. Tumači pravog narodnog raspoloženja u tom istorijskom trenutku bili su Svetozar Miletić, narodni poslanik grada Novog Sada u ugarskom parlamentu, i Stefan Mitrov Ljubiša, narodni poslanik Boke Kotorske u austrijskom parlamentu. Njihove interpelacije i replike na ministarske odgovore bili su krupni politički događaji, o kojima je pisala ne samo srpska i hrvatska nego i inostrana štampa. Miletić je, na sednici ugarskog parlamenta od 13. XI 1869, podneo interpelaciju na predsjednika vlade grofa Đulu Andrašija, u kome mu je postavio ova pitanja:

1) Je li mu poznata, ili je možda i sa njegovim znanjem i saučešćem bilo, da je Nj. Veličanstvo zajedničkom ratnom ministru g. Kunu punovlast dalo da u Dalmaciji, naročito insurgiranoj Boci Kotorskoj, za vreme odsustva Nj. Veličanstva ne samo militarne, nego i vanredne politične, sudske mere upotrebljavati može i da je, usljed toga, vršenje ne samo militarne, nego i politične i sudske vanredne vlasti svagdanjem komandujućem i operirajućem generalu povereno?

2) Smatra li g. ministar-predsednik u tom postupku povredu XII zak. čl. iz god. 1867. i povredu ustava i duha ustavnosti i opasan prese-dan i prejudic za samostalnost i ustavnost Ugarske?

3) Je li učinio, ili namerava li učiniti g. ministar-predsednik protivu takih precedensa i prejudica kakav XII zak. čl. 1867, ustavu i ustavnosti odgovarajući korak ili, ako je za taj postupak znao i odobrio ga, čime take mere, koje bi u podobnom slučaju istim pravom i u Ugarskoj upotrebiti mogle opravdava?⁸⁾

Podnoseći ovu interpelaciju parlamentu, Miletić je u svom obrazloženju upozorio još i na ove činjenice: prvo, da je »takav postupak kadar militarni vandalizam autorizovati, kao što se zaista na sramotu austrijske vojske u Boci Kotorskoj taj vandalizam u paljenju i pljačkanju čitavih sela, u ubistvu nevinih i neoružanih ljudi, pa i sa mih žena, u vešanju krivicom i ekscesom birokracije izazvanih žrtava pokazuje«; drugo, da se »takvim ovlašćenjem zajedničkog ratnog ministra i komandujućeg generala, ako ne namerno a ono faktično, svaka odgovornost za militarne akscese i nedela iludira« (pravi iluzor-nim); treće, da se »tim kompromiše i sam autoritet krune, za koji se

7) Nikola Petrović, *Svetozar Miletić i Narodna stranka*. Grada I, Sremski Karlovci, 1968, 624.

8) *Zastava*, 19. XI 1869.

zaklanja ministarsko tiranstvo, koje na izdavanje takih punovlasti navodi krunu, na koju senka neopravdanih dela pada»; četvrto, da se »takovim ovlašćenjem hainauizam iliti militarno dželatstvo i za budućnost sankcioniše«.⁹⁾

Istoga dana podnesene su parlamentu u istoj stvari još dve interpelacije: grofa Ferenca Zičija, konzervativca i predstavnika krupne mađarske zemljoposedičke aristokratije, i Save Vukovića, pomađarenog Srbina, inače mađarskog komesara u Banatu za vreme četrdesetosmaške revolucije. Ziči i Vuković su verovatno želeli da oslabe utisak Miletićeve interpelacije i da pokažu ne samo pred parlamentom nego i pred velikom evropskom javnošću da ima i mađarskih poslanika koji javno osuđuju »hainauizam« Vagnerovih kaznenih ekspedicija u Boki.

U odsustvu predsednika vlade grofa Andrašija njegov zamenik baron Jožef Etveš, ministar bogoštovlja i prosvete, sazvao je sednicu ministarskog saveta, na kojoj je diskutovano o ovim interpelacijama. Ministar Etveš je izjavio da smatra za nužno da se na postavljena pitanja »što pre pruži odlučan odgovor, u kome bi se reklo da je ugarska vlada obaveštena o pomenutoj upotrebi mađarskih pukova, da je to zasnovano na zakonima otadžbine, da su, radi što skorijeg suzbijanja tamošnjih nemira, preduzete odgovarajuće odluke, i da se jasno obeleži stanovište koje zauzima mađarska vlada prema dalmatinskim događajima...«.¹⁰⁾ Ministarski savet se jednoglasno saglasio s ovim Etvešovim gledištima i ovlastio ga je da u tom smislu odgovori na podnesene interpelacije. Najbolji dokaz da je Miletić doveo vladu u težak položaj i da je problem bio vrlo složen i odgovoran, pokazuje činjenica da je zapisnik sa ove sednice dostavljen čak i samom caru, koji je na zapisniku svojeručno zapisao da ga je uzeo k znanju. Na podnesene interpelacije na sednici parlamenta odgovorio je, u ime vlade, ministar Etveš i izazvao burnu debatu, koja je dobila širok publicitet u štampi. Peštanski dopisnik *Zastave* izneo je ove zanimljive pojedinosti:

Interpelacija grofa Zičija išla je na to da vladu izazove, i tako reći moralno natera, da se izjavi u korist Cizlajtanije (Austrije), i mora da se Nemcima i Mađarima i opet kakva bliža opasnost previda posle doskorašnjeg koškanja baš zbog Dalmacije i Krajine sad opet jedno drugom u zagrljaj padaju, kao što se to iz reči *Peštanskoj Naplovi* i *Nove slobodne prese* baš povodom ovih interpelacija viditi dalo. Ministar Etveš govorio je tonom kao da je Hanibal ante portas... On se čudi kako Vuković može držati što na simpatije onih, u kojih bi Mađari onda popularni bili kad bi ovi sami sebe ubili; to naravno misli na Slavene... Vuković se pobojavao da ne pomisle Mađari da je on pokojnik slavenski, te se pozva na svoju prošlost, s izjavom da je on onaj isti, koji je i 1849. Spram Miletića je Etveš sa ostentacijom, sa pretnjom nekom primetio kako bi

⁹⁾ Ibid. Pod rečju »hainauizam« Miletić misli na kaznenu ekspediciju generala Hainaua, jednoga od ugušitelja mađarske revolucije 1848-1849. Od svih carskih generala Hainau je bio najsvirepiji.

¹⁰⁾ N. Petrović, op. cit. 632.

se u podobnom slučaju i u Ugarskoj one trupe upotrebile, koje bi najbliže pri ruci bile — kao da je Miletić na to ciljao da u podobnom slučaju ne bi cislajtanske trupe Mađarima pomagale.¹¹⁾

Posle odgovora ministra Etveša predsednik parlamenta naredio je glasanje: da li se Etvešov govor prima ili ne? Dopisnik *Zastave* konstatuje:

Naravno da desnica sva ustane za prvo, i tim se svaki dalji govor o tome preseče. Ovom novom taktikom može se svaka ministarstvu ili vladinoj stranci nepovoljna interpelacija sa gilotinom prostog glasanja preseći.¹²⁾

Miletićeva interpelacija i Etvešov odgovor izazvali su oštre polemike u tadašnjoj štampi ne samo između bečkih i peštanskih režimskih listova, s jedne strane, i jugoslovenskih opozicionih listova, s druge, nego i u velikoj evropskoj štampi. Posebno je bilo zapaženo pisanje velikog berlinskog lista *Kreuz-Zeitung*¹³⁾ i opozicionog italijanskog lista *Cittadino*.¹⁴⁾

Četiri meseca kasnije Svetozar Miletić je podneo još jednu interpelaciju, istovremeno i na predsednika ugarske vlade grofa Andrašija i na ministra finansija grofa Lonjajija o plaćanju troškova za upućivanje i snabdevanje oružanih snaga i kaznenih ekspedicija za ugušivanje bokeljskog ustanka. U ovoj svojoj novoj interpelaciji Miletić je naveo niz konkretnih pojedinosti o samom ustanku, pozivajući se na verodostojne podatke koje je izneo u svojim govorima u austrijskom parlamentu Stefan Mitrov Ljubiša;¹⁵⁾ zatim se pozvao na

---

¹¹⁾ *Zastava*, 23. XI 1869.

¹²⁾ Ibid.

¹³⁾ *Kreuz Zeitung* (10. XII 1869): »Preduzimane i upotrebljavane drakonske mere učinile su da je skoro svaki izgled na miran kompromis postao nemogućan... uništeno je i popaljeno 14 sela... Ali su pogledi celoga sveta upereni na Ahilovu petu Austro-Ugarske«.

¹⁴⁾ *Cittadino* (20. I 1870): »...Uzrok ustanka mora se tražiti u zadarskom namesništvu i kotorskom okružnom načelstvu, a ne u Cetinju, u Hercegovini, u Srbiji ili, naposletku, u Moskvi. Člankopiscima *Nove slobodne prese* i njihovim kolegama mora zaista biti teško što su toliko hartiju uprljali da bi svet obavestili i učinili opreznim o panslavističkim konspiracijama i ruskim rubljama, koji u istini nikad tamo nije ni bilo«.

¹⁵⁾ Ljubiša je konstatovao: »Bilo je opljačkano i izgoreno 14 sela i mnoge kuće samice, gde nije bilo žive duše, dakle bez stratezične nužde. Bila je proputa i raznesena bogata letina vina, ulja, rakije i žita. Bilo je opljačkano i porušeno 27 crkvi, izgorena 3 manastira, razorene 4 parohijske kuće i sve to posude prodavalo se sa svetskim pokućstvom na budvanskim i kotorskim ulicama u bezcenje. Tela ubijenih bila su iskopana posle 10 i 14 dana, razderana od pasa i trula. Dve tisuće dece, žena i staraca, gladno i golo, jadikuje i danas na studenom pepelu svojih ogorelina. Tada se moglo brzojaviti: »Red vlada u Boki Kotorskoj«. (*Zatočenik*, 12. II 1870).

izjavu austrijskog ministra unutrašnjih poslova Karla Giskre¹⁶⁾ da su pregovori između bečke i peštanske vlade još u toku, ali da je u načelu prihvaćeno da ti troškovi budu podmireni iz zajedničkog budžeta Austro-Ugarske; i na kraju postavio je ministrima Andrašiju i Lonjajiju ovo pitanje:

Je li istina da je ugarska vlada trošak učinjen pri vojnom utišanju nemira u Boci Kotorskoj za zajednički priznala, ili da ga za takvi priznati namerava, i ako je, na kom zakonitom temelju, ili iz kojih je političkih razloga to učinila, ili učiniti kani?¹⁷⁾

U svom propratnom govoru uz interpelaciju, na sednici parlamenta od 10. III 1870, Miletić je upozorio na očiglednu protivurečnost između tvrđenja predsednika ugarske vlade grofa Andrašija, s jedne strane, i austrijskog ministra unutrašnjih poslova Karla Giskre, s druge strane:

Gospodin ministar-predsednik odgovori da carska vlada nije nikakve korake učinila kod naše ugarske vlade u toj stvari, a ministar Giskra u dalmatinskom odboru dvaput se izjasnio da su se pregovori u istini vodili između dve vlade, pa štaviše da je naša vlada pristala na neke pogodbe.¹⁸⁾

Ovom svojom interpelacijom Miletić je doveo peštansku vladu uopšte, a grofa Andrašija posebice, u vrlo težak položaj ne samo pred parlamentom nego i pred čitavom evropskom javnošću. Dopisnik *Zastave*, u svom izveštaju sa sednice parlamenta, iznosi ove detalje:

Mogu vam bez bojazni da će moći ko protivno — a bilo je i Srbalja u sednici — kazati da je interpelacija, kad je čitana, i besedica pri tom govorena, veliki utisak na sabor učinila... I na usta i reči ministra uprle se bile oči i uši sviju. Svakome je bilo rado znati ne samo kako će se Andrašić iskobeljati iz tog zapleta, nego šta će ministri na samu stvar odgovoriti, jer ni Mađarima, pa ni desničarima, ne ide baš od srca plaćati za ludo izazvani Bokeljski ustanak... Nas ova stvar interesuje zbog toga, što će da izađe da ćemo morati i mi plaćati što su Austrijanci hteli, ako i nisu mogli, smlaviti našu braću i što će za tu cenu pazar između Beča i Budim-Pešte učiniti o koži druge naše braće u Krajini...¹⁹⁾

Dok je Andrašić u ugarskom parlamentu odgovorio Miletiću da o zajedničkom plaćanju troškova kaznenih ekspedicija »nije bilo reči« — dotle je Giskra u dalmatinskom odboru austrijskog parlamenta na Ljubišino pitanje odgovorio da Andrašić »verovatno nije bio pri pregovorima« između bečke i peštanske vlade, želeći da na taj način izvuče iz neprilike predsednika mađarske vlade. Ispostavilo se docnije

---

¹⁶⁾ Karl Giskra (1820-1879), jedan od vođa Liberalne stranke, a kasnije Ustavotvorne stranke, kao poslanik u Frankfurtском parlamentu (1848) stajao na velikonemačkim pozicijama; 1867. predsednik austrijskog parlamenta; kao ministar unutrašnjih poslova (1867-1870) u vladi grofa Eduarda Tafea bio je pobornik politike čvrste ruke i pristalica upućivanja kaznenih ekspedicija u Boku. Zbog toga je od opozicije bio oštro napadan i u bečkom i u peštanskom parlamentu.

¹⁷⁾ *Zastava*, 4. III 1870.

¹⁸⁾ Ibid. 18. III 1870.

¹⁹⁾ Ibid. 18. III 1870.

da Andrašići zaista nije bio prisutan pregovorima: »Bez Andrašijeva znanja, pregovore je vodio ministar finansija Lonjaji, i upola je pristao da se troškovi plate zajednički.«²⁰⁾

Andrašić se i ovoga puta »izkobeljao« iz tesnaca jeftinim nacionalističkim frazama, ali je moralnu pobjedu ne samo pred jugoslovenskom nego i pred velikom evropskom javnošću odneo Miletić.

Pored svojih zapaženih interpelacija u ugarskom parlamentu, Miletić je učinio još jedan gest, koji je odjeknuo i izvan Boke kao veliki događaj: poklonio je svoju srebrom okovanu sablju, koju je dobio kao prvi ustavni gradonačelnik Novog Sada — »zaslužnom borcu bokeškog ustanka, mladom junaku Samardžiću (tek ako mu je 24-26 godina) koji se junaštvom i perom odlikovao u ustanku...«²¹⁾ Međutim, u ustanku su se vidno istakla dva brata Samardžića, Petar i Stevan, a Miletić nije odmah označio kome Samardžiću daruje svoju sablju, jer verovatno ni sam nije znao koji se od njih dvojice pokazao veći junak. Doznajući naknadno za to, Miletić se iz vackih kazamata, gde se nalazio na izdržavanju kazne,²²⁾ obratio opštini grada Risna (31. III 1871) sa porukom da sablju preda Petru Samardžiću.²³⁾

Odsečen od sveta, u zatvoru, u udaljenom Vacu, Miletić nije mogao znati da je namesnik Dalmacije još 3. X 1870. izvestio austrijskog ministra unutrašnjih poslova da je Miletićeve sablju konfiskovao i da je ovaj naredio još 16. X da se sablja pošalje u Beč.²⁴⁾ Kada je Miletić pisao navedeno pismo risanskoj opštini, njegova sablja je iz Beča već bila poslata grofu Andrašiću.²⁵⁾

Dopisnik *Zastave* iz Kotora javio je da je u Boki izazvao veliko oduševljenje telegram Svetozara Miletića iz vackih kazamata:

...osobito obradova nas pozdrav iz Vaca od našeg čestitog brata Svetozara Miletića; on nam čestita rođestv Ristovo i želi što skorij uskrs... Kad dobismo ovaj bratski pozdrav javisno kroz cjelu Boku, da svak zna kako se Miletić i u tavnici sjeća svoje braće Bokeza. Čisto znam da se u svakoj kući napilo u zdravlje našeg mučenika, dao Bog da on bude posljednji u tuđinskim rukama.²⁶⁾

²⁰⁾ Vasa Stajić, *Svetozar Miletić*, Novi Sad, 1926, 262.

²¹⁾ Ibid. 261.

²²⁾ Miletića je osudio porotni sud u Pešti (23. VIII 1870) na godinu dana državnog zatvora, na novčanu kaznu od 500 forinti i na plaćanje sudskih troškova, zbog članka *Ćirilica u zagrebačkom političkom »Herbergu«* (*Zastava*, 5. X 1869), u kome je oštro napao hrvatskog bana Levina Rauha.

²³⁾ Miletićevo pismo glasi: »Obavešten sam da se sablja koju sam namenio za jednog od Samardžića još nalazi kod predstojništva u Risnu, i to iz razloga što se nije znalo kome od pomenutih treba predati sablju. Radi boljeg obaveštenja izjavljujem da pomenutu sablju namenjujem onom Samardžiću kome ju je opšti glas tamošnjeg naroda odredio, tj. Petru Samardžiću, opštinskom načelniku (Capovilla) u Krivošijama, i molim slavno predstojništvo da izvoli — pošto se već prihvatilo te stvari — da sablju o kojoj je reč, a koju sam ja poslao, preda Petru Samardžiću i da me o učinjenom obavesti«.

²⁴⁾ N. Petrović, op. cit. 142.

²⁵⁾ Ibid. 186.

²⁶⁾ *Iz Kotora. Zastava*, 20. I 1871.

Šta je značio Miletić za Bokelje za vreme i posle ustanka možda najbolje pokazuju sačuvana pisma upućivana mu iz Boke posle njegova izlaska iz zatvora. Pronela se vest da je on za vreme tamnovanja oboleo, što je izazvalo opštu žalost ne samo u Vojvodini, nego i u Dalmaciji i Boki. Upućeni su čak i brzojavi redakciji *Zastave* sa pitanjima o Miletićevom zdravlju. Od sačuvanih pisama možda je najkarakterističnije pismo Jovana Nakićenovića, tadašnjeg sekretara opštine u Herceg-Novom a potonjeg narodnog poslanika u Dalmatinskom saboru, datirano 3. XI 1872, koje u izvodu glasi:

Koliko nas je na ove krajeve bio ožalostio zloslutni glas da ste Vi teško bolesni, toliko većma obradovao nas je brzopjav, koji nam objavi da ste u potpunom zdravlju kao vazda. Znamo svi ovamo vrlo dobro da bi naši neprijatelji željeli da Vas zbrišu sa lica zemlje, ne bi li time i Narodnu stranku razpršili. Ali se ljuto varaju u svojem podmetanju, jer time pokazuju svijetu svoju ništavost, a s' druge strane opet podkopaju sami sebe... U ostalom žao je svakome na ove strane, e vas Mađari tako kinje, no opet što većma zlato kroz oganj prođe, tim sve čistije postaje; na muci se poznaju junaci, a što nije čisto bolje da otpada, neka jednom budemo na čisto.

U isto doba umoljavam Vašu poznatu dobrotu, a znam da smo vam tamo više dodijali, da biste, ako je ostala koja para od onijeh novaca što se kupilo za Bokeze, poslali na mene štogod. Imaju dvije udovice sa nejakom decom, preko granice u Hercegovini, kojima su poginuli muževi za vrijeme bokeškog ustanka, te su dolazile k' meni, moleći me da Vam javim njihovo bijedno stanje... Vjerujte mi da su me ovim riječima molile: »Piši nam našem Miletiću, on je naša majka, te neće pustiti da nam skaplje od gladi ono naše siročadi, mi u Boga i u njega polažemo našu nadu.«²⁷⁾

Ovo pismo nije ni prvo, ni poslednje, i pokazuje bolje nego išta drugo kako je prost narod, puk, gledao u Miletića i šta je očekivao od njega. Iz daleke Boke upiru se pogledi u Vojvodinu, u Novi Sad, u Miletića, i očekuje se pomoć i podrška. To opšte, kolektivno verovanje narodnih masa u daleku braću sa krajnjeg severa jugoslovenskog etničkog teritorija vrlo je karakteristično i kazuje više nego što na prvi pogled možda izgleda. U sudbonosnim trenucima, kada su kaznene ekspedicije generala Vagnera ostavile pustoš za sobom, narodne mase Boke u svojim zbegovima, po obližnjim hercegovačkim selima, dovedene do prosjačkog štapa, očekuju spas od Miletićeve Vojvodine.

2. BOKELJSKI USTANAK PRED PEŠTANSKIM SUDOM

Malo je koji događaj na Slovenskom Jugu tako snažno i mnogostruko odjeknuo u vojvođanskoj štampi kao Bokeljski ustanak. Vojvođanski opozicioni listovi (Miletićeva *Zastava*, Subotićev *Narod*, Pavlovićev *Pančevac*) donosili su iz broja u broj, za sve vreme traja-

²⁷⁾ Rukopisno odeljenje Matice srpske, inv. br. 29. 926.

nja ustanka, pa i još dugo posle zaključenja Knezlačkog mira,²⁸⁾ veliki broj članaka o samom ustanku, o pojedinim ustaničkim predvoditeljima, o sukobima između ustanika i carskih trupa, o kaznenim ekspedicijama i o svemu što je u vezi s ustankom.

Vojvođanski listovi obavestili su široku javnost da je najveći deo Boke pretvoren u prah i pepeo, da su hiljade porodica ostale bez krova nad glavom i da se potučaju po zbegovima, bez igde ičega. To je izazvalo opšte saučešće širom Vojvodine. Nije ostalo samo na platonskim simpatijama, nego se ubrzo prešlo i na organizovanu akciju prikupljanja dobrovoljnih priloga za postradale Bokelje. Tim povodom napisao je Mihailo Polit-Desančić jedan značajan uvodni članak, *Boka*, u kome je apelovao na vojvođanske Srbe da priteknu u pomoć Bokeljima. Polit je deset godina ranije, kao svršen pravnik, kratko vreme bio sekretar kneza Danila,²⁹⁾ pa je imao prilike da oseti što znači Boka za Crnu Goru. U svom članku on je ovako obrazložio vekovne težnje Crne Gore za Bokom:

Ko poznaje položaj i konfiguraciju Boke i Crne Gore, taj zna da ništa lakše Crnogorcima nego Boku zauzeti. Ko je jednom gledao sa stepa crnogorskih Kotor, tome se čini da bi mogao iz Crne Gore na ljude u Kotoru na pijaci pucati. Crna Gora posve dominira Boku, a osobito varoš Kotor... Boka i Crna Gora u njihovoj konfiguraciji čine potpunu celinu: stene Boke i Crne Gore ne mogu se razlikovati, i putniku tek se mora kazati gde prestaje Boka, a gde nastaje Crna Gora... Posve je naravno, da su Crnogorci za Bokom Kotorskom težili, te su ne jedared, nego više puta Kotor zauzimali. Boka Kotorska, to je naravno produženje Crne Gore, zaliv kotorski pak najzgodnije, a pri tom najveličanstvenije pristanište za Crnu Goru — pristanište, kome para u Evropi nema, jer u njemu i najveća flota mesta ima. Kotor pak za prestolnicu crnogorsku mnogo je zgodniji nego ma koje mesto u Crnoj Gori... Boka Kotorska, to je dakle takav magnet, kome ni jedan Crnogorac protiv stati ne može.³⁰⁾

Polit pretpostavlja mogućnost da je bokeljski ustanak lako mogao prerasti u veliki oslobodilački rat Južnih Slovena protiv Otmanske imperije:

Kad je jesenas bokeški ustanak buknuo, Crnogorci bi listom u Boku prešli, da ih je samo knez Nikola pustio, a Kotor bi za 24 sata u rukama crnogorskim bio... No da je knez Nikola dopustio Crnogorcima da u Boku pređu, to bi ovo značilo rat Crne Gore sa Austrijom, a ujedno —

²⁸⁾ Posle neuspeha kaznenih ekspedicija general Wagner je smenjen sa položaja carskog namesnika, a na njegovo mesto postavljen je general Gavrilko Rodić (Vrgin Most, 1812 — Beč, 1890), koji je lično otišao u Boku, sastao se s ustaničkim vođama, poveo sa njima pregovore i uz znatna popuštanja zaključio u Knezlascu kompromisni mir 11. I 1870.

²⁹⁾ Mih. Polit-Desančić, *Putne uspomene*. Drugo poglavlje: *U Dalmaciji i Crnoj Gori 1860*. Novi Sad, 1896. Za vreme svoga boravka na Cetinju Polit je napisao poveću pripovetku, skoro mali roman, pod naslovom *Verenica Crnogorka*, prvobitno objavljen u novosadskoj *Danici* (br. 11-16, 1863), a zatim i u posebnoj knjizi, zajedno sa njegovom istorijskom dramom *Branivog knez zahumski* (Novi Sad, 1868). Politovu *Verenicu Crnogorku* preveo je na slovački Vladimir Mičatek.

³⁰⁾ Polit-Desančić, *Boka*. *Narod*, Novi Sad, 24. III 1870. Članak je, zbog njegove važnosti, u celini uvršten u Politove *Besede* (Novi Sad, 1883, I, 83-89).

i sa Turskom... Da bi mogla pak Crna Gora takav rat započeti, morala bi Srbija Drinu preći, te Turskoj ne dati da Crnu Goru napadne...³¹⁾

Možda niko u tadašnjoj srpskoj štampi nije dublje sagledao istorijsko značenje bokeljskog ustanka od Polita-Desančića:

Bečki Rajhsrat, nemački doktori mišljahu, da sa Bokeljima kao sa gomilom »barbara« imaju posla, pa da u ime »kulture i civilizacije« imaju pravo uzaptiti krv varvarsku u interesu nemačke, te htedoše uvesti tako zvani »obranbeni zakon« i u Boki. Ali srpski Bokelj metnu ruku na jatagan, pa reče: »Od moje sam krvi ja gospodar, ko hoće moju krv da ima, valja prvo da je prolije«. I krv bi prolivena, ali se »obranbeni zakon« ne mogaše uvesti. Srpski sokolovi, ta šaka Bokelja, potresoše veliku Austriju, odbiše grdnu vojsku austrijsku, pa naposljetku oni diktiraoše mir knezlački.³²⁾

Na postavljeno pitanje šta je pobudilo Austriju, kao veliku silu, da pregovara sa svojim podanicima — koje je bila javno proglasila za »buntovnike« i »veleizdajnike«, — protiv kojih je slala kaznene ekspedicije — Polit odgovara:

Ali iza Bokelja stajao je Crna Gora, iza Crne Gore stajao je sav srpski narod u Austriji i Turskoj... Jednom reči: iz bokeškog ustanka mogao je buknući plamen istočnog pitanja...³³⁾

Međutim, Polit postavlja još jedno pitanje: zašto nije došlo do zajedničke oružane akcije svih podjarmljenih balkanskih naroda? Posmatrajući i ispitujući uzroke i posledice neuspeha svih dotadašnjih odvojenih nacionalno-oslobodilačkih pokreta balkanskih naroda, Polit je došao do ovog zaključka:

I tako vidimo opet i pri bokeškom ustanku da se sile srpske parcijalno, bez više celi troše. Ima tome više od 15 godina, kako se to svuda ponavlja. Videsmo dva, tri omanja ustanka bosanska, videsmo ustanak hercegovački pod Vukalovićem, videsmo ratove crnogorske, videsmo kritski ustanak, videsmo čete bugarske — sve bez dogovora zajedničkog, bez celi i ploda. Da je ta propala snaga ujedared zajednički upotrebljena bila — gde bi sad bilo tursko gospodovanje!³⁴⁾

Na kraju svojih izlaganja Polit je povukao paralelu između popaljene i opustošene Vojvodine posle mađarske revolucije i srpskog pokreta 1848-1849, i razorene Boke Kotorske posle bokeljskog ustanka:

Bokelji vraćaju se sad u njihove pustoline, na njihova pusta garišta. I mi Vojvođani znamo kakvo je to osećanje; opominjemo se i mi, kad posle revolucije jedva mogosmo poznati i mesto, gde nam kuće behu... I mi Vojvođani, i mi smo siromasi. Ali kad nam dođe poziv, da pritekemo u pomoć našoj braći u Boki, rado dajemo našu ušteđenu krajcaru, da nevolju naše braće koliko toliko, bar dobrom voljom, ublažimo. Prilozi se za braću u Boki svuda kupe, i ovo, što je nakupljeno, tek treba da je početak onom, što valja da se nakupi. Te priloge neka

³¹⁾ Ibid.

³²⁾ Ibid.

³³⁾ Ibid.

³⁴⁾ Ibid.

ne smatraju braća u Boki kao kakav dar, već kao našu zahvalnost za ono, što Srpstvu obraz osvetlaše...³⁵⁾

Politov članak snažno je odjeknuo širom Vojvodine i doprineo da odziv narodnih masa po vojvođanskim gradovima i selima bude veći nego što se očekivalo i pretpostavljalo. Politove reči prodrle su duboko u srce narodno.

Međutim, ovim člankom Polit se teško zamerio vladajućim krugovima ne samo u Beču i Pešti, nego i u Beogradu. Naime, u istom članku Polit je kritički analizirao i oštro osudio negativan stav regentstva u kneževini Srbiji prema bokeljskom ustanku, citirajući pisanje beogradskog *Vidovdana*, poluzvaničnog organa beogradske vlade, koji je »sa indignacijom odbio od Srbije i samu misao da bi koji srpski oficir mogao biti u redovima bokeških ustanika«. Na osnovu ovakvog pisanja *Vidovdana* Polit je dobio utisak »da je regenstvo volelo gledati Austrijance u Kotoru, nego Crnogorce« — i da »veliko prijateljstvo Beograda sa Peštom vrlo sumnjive zrake baca na politiku regenstva«. U to vreme spoljnja politika regenstva izgledala je posmatračima izvan Srbije kao da je rukovođena prema direktivama iz Pešte. Tek su novija arhivska istraživanja pokazala da je prvi regent general Blaznavac zaista bio orijentisan prema Pešti³⁶⁾ — dok je drugi regent Jovan Ristić vodio, u krajnjoj liniji, ipak jugoslovensku politiku.³⁷⁾

Dok je Blaznavac paktirao sa peštanskim grofovima i baronima, dotle je Ristić održavao ilegalne veze sa Štrosmajerom i Račkim, utirući puteve jugoslovenskoj politici, zajedno sa trećim regentom, Jovanom Gavrilovićem, Vojvođaninom po rođenju, prijateljem i zaštitnikom Vuka i Daničića, poštovaocem Petranovića i Bogišića, simpatizerom ilirskog pokreta i hrvatskog narodnog preporoda. Prema tome, od trojice regenata dvojica su vodili jugoslovensku politiku. Međutim, Polit to tada nije znao, i zato je u svom članku generalizovao stvari. Nedovoljno upućen u ova krupna neslaganja između trojice regenata u fundamentalnim pitanjima spoljne politike, Polit je u svom članku oštro kritikovao regentstvo kao celinu. Zbog toga

³⁵⁾ Ibid.

³⁶⁾ Viktor Novak, *Kako je i zašto je nestala prepiska između kneza Mihaila i Štrosmajera*, *Politika*, 7. I 1935. Iz ovoga članka se vidi da je Blaznavac bio u toj meri mađarofil da je Benjamin Kalaj, austrougarski konzul u Beogradu, imao u njega neograničeno poverenje, a izgleda i sam grof Andraš, koji je uspeo da se preko Blaznavca dočepa čak i dragocene prepiske između Štrosmajera i kneza Mihaila. Međutim, postoji još i pretpostavka da je ta prepiska dospela do Andrašija preko barona Fedora Nikolića, rođaka kneza Mihaila i posle njegove pogibije pretendenta na kneževski presto.

³⁷⁾ Vojislav J. Vučković, *Ristić, Štrosmajer i Vagnerova afera*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd, 1955, I, 41-45. Na osnovu novopronađenih dokumenata autor je dokazao da je Ristić, bez Blaznavčevog znanja, održavao intimne prijateljske veze sa prvacima Hrvatske narodne stranke, poimence sa Štrosmajerom, sasvim u duhu njegove široke južnoslovenske orijentacije.

je bio bezobzirno napadnut ne samo od Blaznavčevog *Vidovdana* nego i od Ristićevog *Jedinstva*.³⁸⁾

Vladajuće klase Beča i Pešte bile su nezadovoljne velikim ustupcima, koje je namesnik Rodić učinio ustanicima prilikom zaključivanja Knezlačkog mira, pa su nastojavale da se što pre baci veo zaborava na sve što je dovelo do toga kompromisa sa bokeljskim »buntovnicima« i »veleizdajnicima«. Politova interpretacija toga ugovora izazvala je oštra reagovanja ne samo u bečkoj i peštanskoj režimskoj štampi, nego i u najvišim dvorskim, generalskim i ministarskim krugovima. Prema izvesnim indicijama sudeći, ministar unutrašnjih poslova bečke vlade Karl Giskra zahtevao je od predsednika peštanske vlade grofa Andrašija, da se Polit zbog toga članka izvede pred sud. Sam Polit, govoreći o sebi u trećem licu, piše:

Radi toga članka podigla je ugarska vlada (kao što se iz nekih podataka daje suditi, usled miga iz Beča) protiv dr Polita kao pisca toga članka presku parnicu.³⁹⁾

Javni pretres bio je zakazan za 28. IX 1870. pred okružnim preskim sudom u Pešti. Polit je bio pozvan preko Novosadskog magistrata na pretres, ali nije došao u sud, zato što je smatrao da taj sud nije nadležan da mu sudi, nego je podneo prigovor sa detaljnim obrazloženjem. Ali, sud je odmah istoga dana odbio Politove prigovore, o čemu je on zvanično izvešten posebnim aktom, sa potpisima predsednika suda Šarkanji Jožefa i sekretara Kalaja Bele, sa datumom od istoga dana, 28. IX 1870. Protiv ovakve odluke suda Polit je u roku od tri dana podneo žalbu, koju je istovremeno objavio i preko štampe.⁴⁰⁾ U svojoj žalbi Polit je formalističkim navodima peštanskog suda suprotstavio ove svoje stvarne i pravnički obrazložene argumente:

Ja sam u mojim prigovorima pošao sa onoga poznatog fakta, da Boka Kotorska niti je kad god pripadala, niti pripada zemljama ugarske krune, da je dakle prema Ugarskoj *inozemstvo* — pa sam na tom osnovu razvio pravno načelo, da radi kakvoga preskoga prestupka, kome nije objekt ugarska teritorija, nikad ne može biti ugarski sud nadležan... Da li baš sve ono stoji, da sam ja bokeški ustanak hvalio, to bi ovo moglo sačinjavati preski postupak samo u Austriji, nikako pak u Ugarskoj...⁴¹⁾

Dok su predstavnici mađarske vladajuće klase stalno isticali da su sudovi i zakoni u Ugarskoj daleko slobodoumniji, tolerantniji i demokratičniji nego u Austriji, dotle Polit povlači paralelu između uslova u Austriji i u Ugarskoj sa ovakvim zaključcima:

Austrijski sudovi u tom obziru posve konkretno gledište zauzimaju. Nedavno dogodilo se da je hrvatski ban, baron Rauh, hteo dati podići

³⁸⁾ *Jedinstvo*, br. 106, 1870.

³⁹⁾ *Besede*, Dra Mih. Polita Desančića, I, 89-90.

⁴⁰⁾ *Preska parnica protiv »Naroda«, odnosno Dra Mih. Polita-Desančića, radi članka »Boka« u br. 35 »Naroda«. Narod*, 3. X 1870.

⁴¹⁾ *Ibid.*

presku parnicu protiv *Zukunft*,⁴²⁾ radi jednoga članka, koji prema Hrvatskoj zadržava, po tvrđenju bana, smetnje javnoga mira i reda. Ali, državni odvjetnik u Beču odgovorio je da ne može podići takovu parnicu, jer je Ugarska i Hrvatska, što se tiče zakona, inozemstvo...⁴³⁾

Politova žalba, besprekorno pravnički obrazložena, dovela je peštanski sud u težak položaj. S jedne strane, bečki i peštanski vladajući krugovi tražili su da se Polit stavi na optuženičku klupu i osudi, kao što je pola godine ranije (23. VIII 1870) isti sud osudio Svetozara Miletića.⁴⁴⁾ S druge strane, Polit je naveo tako jake pravničke argumente, da je teško bilo jednostavno odbiti njegovu žalbu. Ali, bez obzira na sve iznesene argumente, peštanski sud je odbacio Politovu žalbu. Koristeći se zakonskim pravom, on se žalio kasacionom sudu, vrhovnom sudu u tadašnjoj Ugarskoj. Novosadski *Narod* je o tome izneo ove pojedinosti:

U preskoj parnici dr. Mih. Polita Desančića dogodio se juridični kuriozum. Ništavnu žalbu, koju je dr. Polit podneo, vratio mu je peštanski sud kao zakasnjenu, jer nije u roku od 3 dana iz Novog Sada u Pešti podnešena... Dr Polit podneo je protiv te odluke, kojom mu se žalba vraća, novu ništavnu žalbu, priloživši poštanski receptis s kojim iskazuje da je ništavnu žalbu zaista za 3 dana podneo, a ujedno učinio je neposrednu prijavu kod najvišeg kasacionog suda protiv nezakonitog postupka peštanskog suda... No po ovom nezakonitom postupku peštanskog suda izgleda, da se ide hotimice na osuđenje dr. Polita...⁴⁵⁾

Kasacioni sud u Pešti, posle dužeg većanja, očividno pod pritiskom vlade, odbio je Politovu žalbu. Novosadski *Narod* prvi je doneo vest o ovoj odluci Kasacionog suda:

U preskoj parnici dr. Mih. Polita-Desančića radi članka *Boka* u broju 35. *Naroda* — stiglo je rešenje najvišeg kasacionog suda, s kojim odbacuje ništavnu žalbu protiv kompetencije...⁴⁶⁾

Posle ove odluke Kasacionog suda u Pešti Politu je, preko Novosadskog magistrata, upućen zvaničan poziv porotnog suda da dođe na suđenje u Peštu 17. XII 1870. *Narod* donosi o tome ovu vest sa komentarom:

Juče ujutru otišao je dr. Polit-Desančić u Peštu radi konačne razprave, što će se u njegovoj preskoj parnici radi članka o Boki tamo držati. Njega prate na tom putu dobre želje svakoga Srbina radoljubca. Na tu raspravu upravljene su sad duhovne oči celog ovostranog naroda srpskog.⁴⁷⁾

Povodom Politovog suđenja objavio je Jovan Subotić, istaknuti književnik, predsednik Matice srpske i jedan od vodećih javnih radnika iz istorije vojvođanske generacije, značajan uvodni članak, u kome kaže:

⁴²⁾ *Zukunft*, bečki opozicioni list (izdavač J. P. Jordan, urednik A. J. Vilinjek), koji je oštro napadao reakcionarni režim bana Levina Rauha.

⁴³⁾ *Narod*, 3. X 1870.

⁴⁴⁾ K. Milutinović, *Svetozar Miletić*. Zagreb, 1939, 79-80.

⁴⁵⁾ *Narod*, 13. X 1870.

⁴⁶⁾ *Narod*, 19. XI 1870.

⁴⁷⁾ *Narod*, 10. XII 1870.

Danas, baš u isto vreme, kad mi ovo pišemo, sedi na optuženičkoj stolici u Pešti, pred sudijama i porotnicima, naš suradin dr. Mihailo Polit-Desančić radi članka koji je o Boki Kotorskoj napisao... Vredno je dakle da se i naš narod u ovo vreme sa njim pozabavi, kad on tamo u sredini inoplemene publike i sebe i narod srbski zastupa...⁴⁸⁾

U istom članku, braneći Polita, Subotić je očitao oštru lekciju peštanskoj vladi:

Peštanska vlada hvali se po celoj Evropi slobodom i slobodnim institucijama mađarske države... Pa kako može dopustiti, da se u pogledu prese tako neslobodoumna institucija održava, kakova danas postoji?... A preske slobode nema, niti može biti, gde preske tužbe rešava porota, koja niti zna jezika prese, niti poznaje okolnosti, koje meru daju, niti ima pojma o zamašaju i domašaju čina, o kojem joj presudu izreći valja! Drži li peštanska vlada, da ovu neshodnost zapad ne doznaje i ne uviđa?... Drži li peštanska vlada, da istok nema oka za ovdašnje stvari, srca za rođenu braću, nema pameti za sopstvenu sigurnost?... Najposle: drži li peštanska vlada, da nejednakost naroda pred sudom može uroditi plodom dobrim i za državu spasonosnim? Ako drži, vara se... Mi ištemo dakle ovom prilikom u ime srbskog naroda, u ime pravde, u ime prave političke slobode... da otvori što skorije preske sudove za narode Ugarske u krilu tih samih naroda!⁴⁹⁾

U zakazani dan i čas započelo je suđenje u Pešti pred porotnim sudom, koji su sačinjavali ovih 12 porotnika: Fizereši Geza, Hedeši Kalman, Kugler Janoš, Silvaši Laslo, Vilko Gotlib, dr Turnovski, dr Friđeš, grof Jakob Nađ Gergelj, Ziči Antal, Kijaltomi Teodor, Sarka Šandor, Mari Đula. Predsedavao je predsednik porotnog suda Šarkanji Jožef, a zapisnik je vodio sekretar suda Kalaji Bela.

Državni tužilac optužio je Polita: prvo, zbog veleizdaje »radi otkidanja jedne česti zemlje, što spada na krunu sv. Stefana od ostale države ugarske«; drugo, zbog »narušenja javnog mira buđenjem na nasilnu povredu javnog mira i reda«. U detaljnom obrazloženju svoje optužbe državni tužilac je citirao pojedine rečenice tendenciozno istrgnute iz Politovog teksta i pokušao da iz svojih izlaganja izvuče ovakav zaključak:

Čuli ste sadržaj celoga članka, i držim da ste se uverili da je pun neprijateljskog duha protiv mađarsko-austrijske države, da udara na celokupnost države i da Crnogorce pobuđuje da uzmu silom jedan komad Dalmacije, koja svetoj mađarskoj kruni pripada, pa da im k tome još obećava i u delu i u novcu pomoć i sa strane vojvodanskih Srbalja, da slavi kao uzvišeno i junačko delo onaj ustanak... Iz svega ovoga izlazi, da tužbovni članak napada na državno jedinstvo zemljišta koje na svetu mađarsku krunu spada, da buni delotvorno raskidanje te sveze, da pobunjuje na nasilno narušenje javnoga mira i reda, i da se stara da zapali buktinju građanskoga, u svakom slučaju žalostnoga rata...⁵⁰⁾

Na osnovu toga državni tužilac poziva porotni sud da proglasi Polita krivim i da primeni paragrafe 6. i 9. člana XVIII mađarskog zakona o štampi iz 1848. godine.

⁴⁸⁾ Dr Jovan Subotić, *Dr. Polit-Desančić. Narod*, 19. XII 1870.

⁴⁹⁾ Ibid.

⁵⁰⁾ *Besede Dra Mih. Polit-Desančića*, I, 95-96.

Polit kao pravnik (doktor prava Bečkoga univerziteta) nije uzeo sebi branioca, nego se sam branio. Njegov govor pred sudom trajao je puna dva sata i pokazao je ne samo njegovo veliko pravničko znanje, nego i solidno poznavanje istorije. Odmah u početku svoga govora Polit je upozorio na činjenicu da u Austriji ima više liberalizma i tolerancije nego u Ugarskoj:

Na svaki način vrlo je značajno... da se baš taj predmet pred ugarsku porotu izneo, dočim u Beču i Pragu nisu za dobro našli podići parnice radi Boke protiv slavenskih listova koji su mnogo žešće pisali, i to za vreme bokeškog ustanka, nego što je sadržaj moga članka, i makar da državni odvjetnici u Beču i Pragu nemaju običaj nežno postupati prema slavenskim listovima...⁵¹⁾

Braneći se od tvrđenja državnog tužioca da je panslavista, Polit objašnjava sudijama šta je upravo panslavizam:

U Ugarskoj, kad se za koga rekne da je panslavista, to se takav više braniti ne može, jer se tom rečju hoće da rekne da je neprijatelj otadžbine... Ja bih se usudio razjasniti vam šta je panslavizam... Ako se pod panslavizmom razumeva unifikacija svijui slavenskih plemena pod gospodstvom i apsolutizmom ruske vlade, to je takovo što posve nemoguće... No ako panslavizam znači federaciju slavenskih plemena, to takova federacija pre svega pretpostavlja slobodu i neodvisnost Poljaka... Ja bih želio da je g. javni tužilac bio prisutan pri jednom banketu u Vilni, gde sam podigao reč u odbranu Poljaka. Podigla se larma od strane ruskih oficira, koji rekoše da ko je prijatelj Poljaka, ne može biti prijatelj Slavenstva, a ja sam odgovorio, da ja ne mogu pretstaviti budućnost i savez Slavena bez saveza Poljaka.⁵²⁾

Možda najbolji dokaz da Polit nije bio panslavista u onom smislu kako ga je pokušao prikazati državni tužilac, predstavljaju njegovi članci napisani posle povratka iz Rusije. Tako, u članku *Slavenofili u Rusiji* Polit piše: »Duboko je uverenje svih Slovena izvan Rusije da se poljsko pitanje neće nikad tim putem rešiti kojim je pošlo rusko praviteljstvo i na koji način hoće da ga reše slavenofili.«⁵³⁾

U kojoj je meri državni tužilac bio neobavešten kada je na suđenju pokušavao da predstavi Polita kao poklonika ruskog carističkog sistema, možda najverodostojnije pokazuje pisanje samoga Polita o nihilistima: »Nihiliste i slavenofili to su vam dve protivne stranke, koje mrze jedno drugo, premda su i nihiliste i slavenofili dobri patrioti ruski... Nihiliste ne meću toliko važnost na narodnost koliko na slobodu; njima Slavenstvo bez slobode nema smisla; kao slobodnjaci oni žele slobodu i nezavisnost Poljske.«⁵⁴⁾

U svojoj optužbi protiv Polita državni tužilac je pokušavao na sve moguće načine da ga prikaže ne samo kao protivnika Habsburške Monarhije nego i kao neprijatelja mađarskog naroda. Polit se, umesto svakog drugog odgovora, pozvao na činjenicu da je on — kao narodni

⁵¹⁾ Ibid. I, 98.

⁵²⁾ Ibid. I, 102-103.

⁵³⁾ *Zastava*, 15. XII 1868.

⁵⁴⁾ Ibid.

poslanik Srema na Hrvatskom Saboru (1861-1867) — bio »najrevnosniji branilac unije sa Ugarskom« i da je kao srpski novinar »u obziru sporazumljenja sa Mađarima nastojao... da se to sporazumljenje dostigne«. Dokaza radi, Polit se poziva na jedan svoj članak, prvobitno objavljen u *Srbskom dnevniku* i odatle u celini preveden na mađarski jezik i štampan u jednom uglednom peštanskom listu.⁵⁵⁾ U tom članku Polit je ovim argumentima propagirao srpsko-mađarski sporazum:

Budimo jednom na čisto sami sobom, pa pitajmo: kakva jemstva pruža austrijski, a kakva ugarski ustav? Ja držim da po slobodoumnim načelima ugarski ustav sa odgovornim ministarstvom, a osobito sa ustanovom županija, mnogo nam više jemstva pruža, nego birokratski ustav austrijski.⁵⁶⁾

Iste godine, kada je napisao ovaj članak u *Srbskom dnevniku*, Polit je u bečkom opozicionom listu *Ost und West*, koji je uređivao znameniti hrvatski publicist Imbro Ignjatijević-Tkalac, pledirao da se Ugarska pretvori u Istočnu Švajcarsku, a ugarske županije da se preobrazu u kantone.⁵⁷⁾ Polit je tada još verovao da se narodnosno pitanje daje uskladiti s integritetom Ugarske.⁵⁸⁾ Iluzija o mogućnosti formiranja autonomne Vojvodine u okviru kraljevine Ugarske bez povrede njenog integriteta i njenih »neprikosnovenih granica« — imao je i Svetozar Miletić.⁵⁹⁾

Prelazeći na glavnu tačku optužbe državnog tužioca, na tzv. »veleizdaju radi otkidanja jedne česti zemlje, što spada na krunu sv. Stefana, od ostale države ugarske«, Polit je sa proverenim činjenicama dokazao da »Boka Kotorska ne pripada ni sada, niti je ikada pripadala zemljama ugarske krune«. Sa puno fine ironije Polit je utvrdio da državni tužilac ne poznaje istorijske činjenice, iako se stalno poziva na istorijska prava, na istorijske granice i na istorijska dokumenta:

Meni nije poznato, a teško da će mi moći i g. javni tužilac pokazati u čitavom korpusu jura kakav zakonski članak, koji bi Boku Kotorsku računao među zemlje ugarske krune, a i nema toga historika, koji bi tvrdio da su Dubrovnik i Kotor ikada Dalmaciji pripadali...⁶⁰⁾

Analizirajući pojedine pasuse iz svoga članka, koje je inkriminisao državni tužilac, Polit nastojava da pobije njegova proizvoljna tumačenja i njegove neispravne zaključke. Tako, tužilac je namerno

⁵⁵⁾ *Magyar Sajtó*, Budapest, 24. V 1861.

⁵⁶⁾ *Srbski dnevnik*, 18. V 1861. Citirano u knjizi: *Besede Dra Mih. Polita-Desančića*, I, 103-104.

⁵⁷⁾ *Ungarn und das Nationalitätsprincip. Ost und West*, Wien, Nr. 72-73, 1861.

⁵⁸⁾ *Die Integrität Ungarns und die Nationalitäten. Ost und West*, Nr. 93-94, 1861.

⁵⁹⁾ K. Milutinović, *Iz istorije političkih ideja*, I, Beograd, 1938, 46-54.

⁶⁰⁾ *Besede Dra Mih. Polita-Desančića*, I, 106.

iskrivio Politovo izlaganje o Srbiji kao srpskom Pijemontu. Pobijajući data tumačenja, Polit objašnjava problem ovako:

Ovo naimenovanje Srbije kao srpskog Pijemonta upotrebljavali smo mi, srpske publiciste, i za vremena Baha i Šmerlinga, šta više i u vremenu vojnih sudova u Ugarskoj... Je li moguće, g. g. porotnici, da ono što je bilo slobodno reći i napisati pod vojnim sudovima austrijskim, da nije slobodno napisati pod ustavnom vladom kraljevine Ugarske?⁶¹⁾

Državni tužilac je u Politovu članku inkriminisao i pasus, u kome je on predstavio Boku Kotorsku i Crnu Goru kao jednu geografsku celinu. Ostajući pri ranijoj konstataciji o jednoj geografskoj celini, Polit objašnjava da to nije njegov izum, nego da je to opšte poznato:

Uostalom, to što sam ja rekao o geografskoj celini Boke Kotorske i Crne Gore, to može g. javni tužilac naći u svakom militarnom opisu od strane austrijskih štapskih oficira... Otkuda dakle tu da ima preskog prestupa? To ja ni pomoću najveće dijalektike ne mogu pojmiti... Sen-Mar-Zirarden reče da buduća pokolenja moraće smatrati današnje preske parnice isto tako, kao što mi sada smatramo nekadašnje procese protiv veštica i mađionika.⁶²⁾

Posle Politove odbrane, prema telegramu peštanskog dopisnika novosadskog *Naroda*, veće je sa 10 glasova protiv 2 donelo presudu da Polit nije kriv.⁶³⁾ *Zastava* je takođe donela telegram o presudi peštanskog suda s ovim kratkim, ali rečitim komentaron: »Po tome je dakle dr M. Polit-Desančić oslobođen, čemu se od sveg srca radujemo«. ⁶⁴⁾ Nekoliko dana docnije *Zastava* je donela vest: »Publika je ovu presudu gromovitim 'živio Polit' propratila«. ⁶⁵⁾ *Zastava* je takođe objavila u nekoliko nastavaka stenografisani tekst Politove odbrane u celini.⁶⁶⁾ Dopisnik *Naroda* izneo je ove pojedinosti o završetku procesa:

Interesantno je zaista bilo viditi kako su, posle oslobođenja optuženog, porotnici i publika k njemu dotrčali, rukovali se s njime i čestitali mu na govoru. Srpska ovdašnja omladina, koja je na raspravi u velikom broju bila zastupljena, ne samo da je presudu porotnika sa gromovitim »živio« pozdravila, nego ga je pri polasku kući kod kapije porotnog suda

⁶¹⁾ Ibid. I, 110.

⁶²⁾ Ibid. I, 111-112.

⁶³⁾ Peštanski dopisnik *Naroda*, u svom dopisu o Politovom suđenju u Pešti, zabeležio je i ovu interesantnu epizodu: »Naravno, reporter je zato, da svašta čuje i spazi, pa zato i meni nije mogao uteći jedan pikantan razgovor između jednog Mađara i njegovog šogora Švabe, koji su pri svršetku rasprave među sobom imali. »No — reći će Švaba za državnog tužioca — taj je naišao tek na pravog. Šta veliš?« Na to Mađar, hotevši primetiti da je optuženi državnog tužilaca utukao kao miša, prihvati: »Baratom, igazak totmans volt« — »Austrijska vlada« produži Švaba dalje, »beše u Boki potučena, a sada je mađarska vlada opet na sudu potučena, oboje su zaslužili«. — »No ja samo to velim baratom« doda opet Mađar »da otkako je Košut otišao iz zemlje, još nisam čuo takvog govora!« (*Dopis iz Pešte. Narod*, 2. I 1871).

⁶⁴⁾ *Zastava*, 20. XII 1870.

⁶⁵⁾ Ibid. 25. XII 1870.

⁶⁶⁾ Ibid. 30. XII 1870. 1. I, 3. I, 6. I i 10. I 1870.

ponovo dočekala, i tu se sa oduševljenim usklikima »Živio Polit« od njega rastala.⁶⁷⁾

Mađarska štampa propratila je Politovu parnicu raznim komentarima, koji su zavisili od političkih pozicija pojedinih listova. Dok je *Pesti Naplo* doneo optužbu državnog tužioca i Politovu odbranu u izvodu bez komentara⁶⁸⁾ — dotle je *Hon* doneo ne samo optužbu i odbranu, nego i važnija mesta iz Politovog članka *Boka* i jedan uvodnik o mađarsko-jugoslovenskim odnosima, u kome se polemise sa praškom *Politikom*, koja je povodom bokeljskog ustanka pisala da mađarska vladajuća nacija nepravedno postupa sa jugoslovenskim narodima i da su i mađarske jedinice učestvovala u operacijama u Boki. Braneći Mađare, uvodničar *Hona* okrivljuje za sve ove postupke »mračne sile« (aludirajući na kamarilu):

Mračne sile nisu prestale da dejstvuju; neka pripazi *Politika* da kakogod nesvesno ne postane pomoćnikom ovih mračnih sila, jer može da zna iz prošlosti da ono, što su ove sile postigle nikad nije služilo dobru nijednog naroda.⁶⁹⁾

Možda najinteresantniji osvrt u mađarskoj štampi izašao je u opozicionom listu *Uj Szabad Lloyd*, koji je podvrgao oštroj kritici ne samo krvoprolića Vagnerovih kaznenih ekspedicija u Boki, nego i čitavu narodnosnu politiku mađarske vladajuće klase:

Tek što je dr. Svetozar Miletić zatvoren u vacku tamnicu, vlada se već postarala da preda porotnom sudu drugog »političkog prestupnika« na suđenje. Što sudska presuda u parnici dr. Mihaila Polita-Desančića nije imala onaj isti žalosni svršetak kao i Miletićeva parnica, zato državnata vlast nije kriva, jer se ona svesrdno trudila da poveća broj zatvorenika u vackoj tamnici.⁷⁰⁾

Prelazeći na sam predmet Politove parnice, uvodničar ovog opozicionog lista konstatuje:

Davno zaboravljeni ustanak u južnoj Dalmaciji morao je biti uzet u pretres samo zato da bi državni tužilac mogao sebi skovati oružje protiv drugih narodnosti. Povod tome dao je dr. Polit, koji je apelovao da se pomogne sirotim Bokeljima, koji su usled ustanka ostali bez krova i svake pomoći... Mađarska vlada nije se zadovoljila time što vodi pogrešnu politiku i što svojim nasilnim merama izaziva nemađarske narodnosti, nego se pokazuje pripravna vršiti službu pandura bečke vlade... Dalmatinski je ustanak, po svom sadašnjem pravničkom položaju, stvar koja spada pod nadležnost samo austrijske vlade... Stvar se ne tiče ni najmanje ugarske vlade, pa zato se i ne može smatrati kao prestup po mađarskim zakonima. Ako mađarska vlada, posle obnarodovane amnestije, koju je car izdao u korist ustanika, uzima da progoni autore članaka iz onoga vremena, onda ona to čini zato da glave srpskih i rumunskih publicista ozari sjajem političkog mučeništva.⁷¹⁾

Na kraju uvodničar peštanskog lista dolazi do ovog zaključka:

⁶⁷⁾ *Narod*, 2. I 1871.

⁶⁸⁾ *Pesti Naplo*, 30. XII 1870.

⁶⁹⁾ *Hon*, 22. XII 1870.

⁷⁰⁾ *Uj Szabad Lloyd*, 2. I 1871.

⁷¹⁾ *Ibid*. 2. I 1871.

Ako su progoni štampe sami po sebi dostojni osude, onda se mržnja među narodnostima u Ugarskoj još pojačava na taj način što se prestupnici ne stavljaju pred svoj sopstveni sud... Porotni sud, koji se sastoji iz Mađara i Nemaca, a ima suditi o štamparskom prestupu, koji je učinjen na srpskom ili rumunskom jeziku i u udaljenim provincijama, nimalo ne odgovara slobodnom ustrojstvu porotnog suda. Već je krajnje vreme da parlamenat uzme u svoje ruke rešenje narodnosnog pitanja.⁷²⁾

Najnekorektnije postupila je peštanska *Reforma*, list grofa Andrašija, ne objavljujući autentičan tekst Politove odbrane, nego slobodno prepričan izvod, sa namernim iskrivljavanjem pojedinih jasno izrečenih misli i stavova.⁷³⁾ Polit je odmah demantovao da je pred sudom tobože rekao ono, što mu izveštač *Reforme* tendenciozno pripisuje. Politova izjava glasi:

Mađarska *Reforma*... izvrnula je smisao nekih mojih reči. Ja sam kazao samo to da mi, srpske publiciste, pod srpskim zemljama razumevamo: Crnu Goru, Staru Srbiju, Hercegovinu, Bosnu i kneževinu Srbiju, a nisam kazao: da Srbin u Ugarskoj nema zemlje; a isto tako govorio sam samo protiv panslavizma kao unifikacije, a ne da će Srbi prolivati krv protiv Rusa... U ostalom, ni jedne peštanske novine, ni nemačke, ni mađarske, ne kažeše ono što *Reforma*.⁷⁴⁾

Međutim, i pored ovog jasnog i nedvosmislenog tumačenja našlo se ljudi koji su — oslanjajući se na falsifikovani tekst koji je objavila *Reforma* — pokušali da predstave stvar tako kao da se Polit na sudu, da bi izbegao zatvor, tobože — odrekao Vojvodine! To je dovelo do jedne duge polemike, koja se završila moralnom pobedom Politovom.⁷⁵⁾ Inicijator i organizator ove kampanje protiv Politu bio je novosadski advokat Stevan Pavlović, koji je započeo svoju karijeru kao saradnik novosadskog *Srbobrana*, organa vojvođanskih klerikalaca (1861-1867), zatim bio desetak godina član Miletićeve Narodne stranke (jedno vreme čak i urednik *Zastave*), i najzad opet klerikalac i urednik *Našeg doba*, organa nametnutog patrijarha Germana Andelića.⁷⁶⁾ Odgovarajući Stevanu Pavloviću i njegovim prijateljima, Polit konstatuje:

Porotna rasprava nije bila tajna, već javna. Bilo je tamo kijamet ljudi, učestvovali su gotovo svi Srbi Peštanci, učestvovala je čitava omladina. srbska. Pa je li se kogod tamo našao da mojoj obrani što zameri... Pa otkuda toga sumnjičenja, odkuda i povoda tome sumnječenju?⁷⁷⁾

⁷²⁾ Ibid. 2. I 1871.

⁷³⁾ *Reform*, 28. XII 1870. (večernje izdanje).

⁷⁴⁾ *Narod*, 29. XII 1870.

⁷⁵⁾ *Zastava*, 6. I, 10. I, 13. I, 15. I 1871. *Narod*, 9. I, 12. I, 14. I 1871.

⁷⁶⁾ Po Vasi Stajiću (*Novosadska biografija*, IV, 4-5): »Već 1881. Pavlović je među odmetnicima koje Zmaj napada u svome *Starmalom*. »Pod starost« pisao je Zmaj... »poklonio je Stevan Pavlović svoj popularitet — Germanu Andeliću... « glavni su udarci dolazili od Zmaja, koji je svojom kritikom paralizovao svako dejstvo *Našeg doba* (u *Starmalom* zvanog *Vražjeg doba*)... Zmaj ga je kaznio stihovima u kojima Vuk Branković ustaje iz groba, uzima u ruke *Naše doba*: »Pa jel' ga pročitao? — Haha! — nije. Nego poč'o čitat'; pljun'o; opet u grob leg'o«.

⁷⁷⁾ Polit-Desančić, *Jesmo li se odrekli Srpskog Vojvodstva, ima li srpske zemlje u Ugarskoj?* *Narod*, 14. I 1871.

Polit smatra da je povoda dalo neistinito izveštavanje Andrija šijeve *Reforme*. Krivica je do Pavlovića u tome što je bez proveravanja poverovao u falsifikovani izveštaj *Reforme*, umesto da je u obzir uzeo izveštaje srpskih listova (*Zastave, Naroda, Pančevca*) ili onih mađarskih listova, koji su doneli Politov govor prema stenografskim zapisima:

No ni jedne novine u Pešti ne donesoše to, što donese *Reforma*, pa bi već ovo dovoljno bilo za »prijatelje« da ne traže »dlaku u jajetu...«

Najteže je to što je Pavlović poverovao izveštaču *Reforme* posle izričite Politove izjave da je izveštaj neistinit. Odbijajući od sebe tendenciozna sumnjičenja, Polit ovako objašnjava pravi smisao svoje odbrane pred peštanskim sudom:

Kad se govori o jedinstvu srpskih zemalja — to se pod tim razumeva neodvisno jedinstvo državno. U tom smislu je shvatio i inkriminirao državni tužilac moj članak o *Boki*, pa zato je protiv mene i podigao parnicu veleizdajstva... Mi se ne odričemo Vojvodine, mi ne velimo da nema srbske zemlje u Ugarskoj. Ali, neodvisnog državnog jedinstva srbskih zemalja u Ugarskoj biti ne može, dokle stojimo na terenu zakona....

Ovaj Politov članak izazvao je nove polemike i nova iskrivljavanja njegovog teksta. *Reforma* je donela ovaj telegram iz Novog Sada:

List administratora patrijaršije *Narod*, koji uređuje Subotić, poziva novosadskog poslanika da na državnom saboru predloži donošenje odluke da se Bačka i Banat predađu Srbiji.

Na ovaj telegram reagirao je sam izdavač i urednik *Naroda* Jovan Subotić jednom izjavom, objavljenom krupnim slovima na uvodnom mestu idućeg broja, u kojoj kategorički demantuje tvrđenja Andrašijevog lista:

Ovdje se kaže da je *Narod* list administratora patrijaršije. To je laž, jer je *Narod* list dra Subotića... Tu se kaže da je *Narod* pozvao novosadskog poslanika, da podnese saboru zaključak i ište da se Bačka i Banat dade Srbiji. Ovo je laž. Dr. Polit u br. 5. *Naroda*, odgovarajući dru Pavloviću, veli: da bi ovaj »mogao najviše lovorovih venaca zadobiti, da načini na ugarskom saboru zakonski predlog, da se imaju Bačka i Banat za srbske zemlje smatrati«; a ne »da se Bačka i Banat Srbiji preda«. No to je i politička denuncijacija...

Vest o Politovom suđenju pred peštanskim sudom, njegovoj odbrani i njegovom oslobođenju odjeknulo je i izvan Ugarske, a naročito među srpskom i hrvatskom studentskom omladinom u Beču i Gracu. Jedna grupa bečkih studenata, članova akademske družine *Zora*, uputila je iz Beča zanimljiv dopis redakciji *Naroda*, u kome je izrazila svoju radost što je peštanski sud oslobodio Polita. U dopisu se kaže:

Ne čudimo se tome, jer ko je pročitao obranu dr. Polita-Desančića, svaki je odmah rekao da Mađari prema onakim razlozima ne moguše i ne smedoše izustiti ništa drugo do nevin... Tu obranu dr. Polita-Desančića, iz koje duboko, svestrano, prekuvano znanje proviruje, čitala je omladina srpska u Beču sa ushićenjem, te je sebi i svome narodu če-

stitala, što imade u svom kolu takih pouzdanih detića, koji sa stvarnom zaslugom dostojno mesto zauzimaju pored današnjeg senijora srpske narodne politike — pored dr. Svetozara Miletića.⁷⁸⁾

Iz Graca se javio predsednik *Biokova*, družine hrvatskih i srpskih studenata iz Dalmacije, i član srpske akademske družine *Srba-dija* Lazar Tomanović, autor niza zapaženih članaka i dopisa o bokeljskom ustanku, objavljenih u *Zastavi*, *Narodu* i *Pančevcu*. U svome dopisu, upućenom Jovanu Pavloviću, uredniku *Pančevca*, Tomanović je prvo izrazio radost gradačkih srpskih i hrvatskih studenata što je peštanski sud oslobodio Polita, a zatim je osudio ispad Stevana Pavlovića i njegovih jednomišljenika protiv Polita:

Ovde je među srpskom omladinom opće nezadovoljstvo izazvalo, na koji su način u Novom Sadu neki »prijatelji« dočekali Polita, kad se povratio iz mađarskih kandža. Zaista se ne može dokučiti skriven uzrok tog neprijateljskog postupka.⁷⁹⁾

Kampanja bečkih i peštanskih režimskih listova protiv Polita povodom njegovog članka o bokeljskom ustanku još više je doprinela njegovoj popularnosti ne samo u Vojvodini nego širom Slovenskog Juga. O tome svedoče ne samo mnogobrojni pozdravni telegrami povodom njegovog oslobođenja od teških optužbi mađarskog kraljevskog državnog tužioca, nego i činjenica da su mu ubrzo posle toga ponuđene kandidature za narodnog poslanika prvo za Hrvatski sabor, a već posle nekoliko meseci i za Dalmatinski sabor. Peštanski dopisnik novosadskog *Naroda* podigao je krajičak zavese od pokušaja grofa Andrašija da pomoću administrativnih mera spreči eventualnu Politovu kandidaturu u iriškome srezu (u sremskoj županiji), ranijoj izbornoj jedinici, koja je od 1861. do 1868. birala Polita za svoga poslanika. Dopisnik *Naroda* javlja ove pojedinosti:

Kad sam se već upustio u otkrivanje javnih tajana, ne mogu a da vam po pouzdanom izvoru ne saopštim jednu vrlo pikantnu novost odavde. Ovih dana stigao je na grofa Andrašija jedan telegram iz Srema, u kome se ovome javlja, da je dr. Polit u Irigu kandidovan za poslanika na Hrvatski sabor, i da valja sva moguća sredstva upotrebiti da se izbor dr. Polita osujeti. Ja upravo ne znam, da li će se dr. Polit primiti kandidacije ili ne, ali bi imao samo da primetim grofu Andrašiju, da drugi put bolje čuva svoje telegrame, ako želi da mu vukovarski crnac izradi svoj posao.⁸⁰⁾

Karakteristično je da Andrašijeva *Reforma* uopšte nije demantovala ovu informaciju, koja teško kompromituje grofa Andrašija. Međutim, Polit se ovoga puta nije primio ponuđene kandidature.

Još veće priznanje odala je Politu Boka Kotorska. Na velikom narodnom zboru u Kotoru 29. VIII 1871. birači »od Paštrovića do Herceg-Novog« imali su da izaberu svoga kandidata za narodnog poslanika u Dalmatinski sabor. Dopisnik cetinjskog *Crnogorca* je izve-

⁷⁸⁾ *Narod* (4. II 1871).

⁷⁹⁾ *Pančevac* 9. (1871).

⁸⁰⁾ *Narod* (2. I 1871).

stio da sveštenik Mitar Zec »od strane Grbljana predloži dr. M. Polit-Desančića, njihovog počasnog obćinara, kao velikog patriotu srpsko-ga koji je perom bokeški ustanak na visinu pravog njegovog značaja podigao i u tuđem svijetu mužestveno branio«. Dopisnik *Crnogorca* odaje zbog ovoga predloga puno priznanje Grbljanima:

Što se tiče Grbljana, moramo im pohvaliti lijepu misao kao što se svoj skupštini dopadnula. Oni su iz općine poslali zahvalnicu g. Politu odmah poslije njegove sjajne obrane; oni su ga izabrali za počasnog obćinara i oni su najposlije htjeli da njemu povjere prava svoja na Dalmatinskom saboru.⁸¹⁾

Obavešten o ovim visó im priznanjima Polit im se zahvalio posebnom porukom, objavljenom prvo preko novosadskog *Naroda*, a zatim preko cetinjskog *Crnogorca*. U poruci *Braći Grbljanima u Boki* Polit kaže između ostaloga:

Iz br. 33. *Crnogorca* doznadah da me vi, braćo, htedoste izabrati za poslanika na Dalmatinski sabor. Vi me još od prede odlikovaste, što me izabraste za počasnog obćinara, a sa namenjenim poslanstvom na sabor, vi mi pokazaste toliko počasti da vam se dosta zahvaliti ne mogu! Ta počast išla je tako daleko, da me staviste uspredo sa vašim obšteljubljenim vladikom Petranovićem. Istina da mi moje okolnosti dopuštale ne bi da primim ikakav mandat saborski, a kao državljanin ugarski i ne bi mogao biti izabran u drugoj polovini carevine. Al' i samo poverenje od strane onih srbskih sokolova koji su tako sjajno osvetljali obraz Srbstvu u bokeškom ustanku — nadima mi prsi s penosom, iako radi mog članka o Boki mal' ne dopanuh tamnice mađarske, to mi vaše veliko poverenje i odlikovanje sa namenjenim poslanstvom obilno nagrađuje tu prekuženu nepriliku... Zato smatram vaše meni ukazano odlikovanje kao najveću počast...⁸²⁾

Umesto Polita za narodnog poslanika izabran je bokokotorski episkop Gerasim Petranović. U toku svoga dugoga života Polit je doživio mnoga visoka priznanja, ali mu je ovo odlikovanje, koje su mu ukazali hrabri Grbljani, bez sumnje bilo jedno od najmilijih.

3. DVE PESME O BOKELJSKOM USTANKU

Bokeljski ustanak našao je svoj odjek i u književnosti, naročito u poeziji dvojice velikih srpskih pesnika iz Vojvodine: Đure Jakšića i Laze Kostića. Duboko impresioniran herojskom borbom hrabrih Bokelja protiv nadmoćne sile austrijske vojske, Jakšić je napisao svoju značajnu pesmu *Straža*, kojom je podigao trajan spomenik jednoj hrabroj Bokeljki:

Na straži je stara baka,
čuti, žmirk, ko da drema,
al' budnije straže nema,
a vernije nigde nije,
nego što je majka jadna,

⁸¹⁾ *Crnogorac* (4. X 1871).

⁸²⁾ *Narod* (21. XI 1871); *Crnogorac* (2. X 1871).

kad dušmanske divlje čete,
iz varvarstva i osvete,
na reč jednu tiranina,
stanovnike mirnih gora
na oružje izazovu...

Neprijateljske oružane snage se obazrivo približavaju ustaničima. Stara baka na straži ih je opazila i »gromkim glasom uzvikuje«:

Na oružje! Haj, na noge!
Na dušmane, na zlotvore!

Dok je evropska javnost sa dubokim pijetetom odavala poštu herojskoj borbi i pogibiji bokeljskih ustanika, dotle je Đura Jakšić u svojoj upečatljivoj pesničkoj viziji ređao stihove, koji se i danas — posle stotinu godina — čitaju s uzbuđenjem:

Ali ko su oni tamo,
što na visu od planine,
kao mermer zastadoše?
To je porod stare bake,
to su njenih pet sinova,
sokolova!...
Pa šta glede?
Zašto blede?
Ah, videše jednu ženu
pri pucanju, pri plamenu,
po kamenu
gde je podli Nemci vuku,
i poznaše po jauku
vernu stražu, majku svoju...

Iste godine ispevao je Laza Kostić jednu od najlepših rodoljubivih pesama čitave srpske poezije, svoga s pravom cenjenog *Jadranskog Prometeja*. U ovoj velikoj pesmi isklesao je Kostić kao u mramoru besmrtnne stihove:

Na hladne grudi stene prikovan
Prometej srpski prigrlivši kam
na raspetiju mre vekovitu.
Kakav je greh te večno s njega mre?
Nek reče Sila, neka kaže Vlast:
Kakav je greh? — Što htede sve da sme!
Slobodu htede, htede sunčev žar:
a svu slobodu za se treba car!
Slobodu zar? Zar sunčev htede žar?
Da, da! i onog dana Vidova
dotaći se već htede sunca div,
al' proguta ga, sila preka, ta,
aždaha zla u mukloj zasedi...

Bokeljski ustanak došao je do izražaja i u likovnoj umetnosti. Spomenik bokeljskom ustaniku podignut je u Crkvicama, u Boki, u avgustu 1969. To je rad poznatog vajara Luke Tomanovića, sinovca onoga istoga Lazara Tomanovića, koji je sto godina ranije obaveštavao srpsku i jugoslovensku javnost o junačkim delima hrabrih Bokelja i Bokeljki na stupcima Miletičeve Zastave, Subotičevog Naroda i Pavlovićevog Pančevca.

Résumé

ECHOS DE L'INSURRECTION DE BOKA À VOJVODINA

Dr Kosta MILUTINOVIĆ

L'insurrection de Boka Kotorska (1860-1870) a eu une puissante répercussion dans toutes les terres slaves du sud et particulièrement à Vojvodina. Ce soulèvement a été un événement de caractère mondial et historique pour lequel il y a eu des débats et aux séances plénières du parlement autrichien à Vienne et au parlement hongrois à Budapest. A Vienne, étaient surtout remarquées les interpellations de Stefan Mitrov Ljubiša, député national de Boka Kotorska, et à Budapest aussi, les interpellations de Svetozar Miletić, député national de la ville de Novi Sad. Dans l'exposé de ses interpellations, Miletić a signalé que le «vandalisme militaire» des expéditions punitives du général Wagner est une honte pour l'armée autrichienne. Le même jour, (13. XI 1869) encore deux interpellations ont été présentées au parlement hongrois: celle du comte Ferenc Zichy, conservateur et représentant de la haute aristocratie hongroise des grands propriétaires terriens, et celle de Sava Vuković, d'origine serbe, mais devenu hongrois, d'ailleurs commissaire hongrois au Banat durant la révolution de 1848-1849. Zichy et Vuković ont sûrement désiré alléger et amoindrir l'impression qu'a laissée l'interpellation de Miletić et démontrer, non seulement devant le parlement hongrois, mais aussi devant le public européen, qu'il y a encore des députés hongrois qui, publiquement, condamnent le «vandalisme militaire» des expéditions punitives autrichiennes. (Parmi les interpellations remarquées au parlement hongrois, Svetozar Miletić a fait encore un geste qui, même en dehors de Boka Kotorska, a eu une répercussion semblable à un grand événement: il a fait don de son épée d'argent — qu'il avait obtenue en présent comme premier maire constitutionnel de Novi Sad — «au combattant plein de mérite de l'insurrection de Boka Kotorska, au jeune héros Samardžić, qui, par son héroïsme et sa plume, s'est distingué dans l'insurrection...». Cependant, la région de l'empereur en Dalmatie a confisqué cette épée et l'a envoyée à Vienne).

La presse serbe à Vojvodina a informé le public que la plus grande partie de Boka est détruite par les flammes et que des milliers de familles, restées sans toit, errent à l'aventure cherchant un refuge.

A ce sujet, Mihailo Polit-Desančić, dans le journal *Narod* (PEUPLE) de Novi-Sad, a écrit, le 24. III 1870, un article de fond très remarquable: BOKA, dans lequel il a fait appel à ses contemporains pour accourir au secours du peuple de Boka Kotorska. En 1860, Polit a été, durant un temps très court, le secrétaire du prince Danilo et il a eu l'occasion de constater, sur les lieux mêmes, ce que représentait Boka pour le Monténégro. C'est pour cette raison qu'il a exposé, dans son article persuasif, les aspirations séculaires du Monténégro et a dé-

montré que Boka Kotorska et le Monténégro présentent une seule unité ethnique, géographique et économique. Karl Giskra, ministre des affaires intérieures du gouvernement de Vienne, a exigé du compte Andrassy, président du conseil de Budapest que Polit paraisse devant le tribunal, à cause de l'article publié. Le débat judiciaire n'a pas été fixé à Novi-Sad, où Polit vivait, mais devant le tribunal de Budapest. Comme les membres du tribunal ne connaissent pas la langue du texte publié, l'article a dû être traduit. Mais, Polit s'est si habilement défendu que le tribunal l'a libéré de l'accusation, par la majorité des voix. La campagne des journaux du régime de Vienne et de Budapest a encore davantage continué à la popularité de Polit, non seulement à Vojvodina, mais aussi dans toutes les autres terres slaves. Comme témoignage de sa popularité, Polit a reçu de nombreux télégrammes de félicitations pour sa libération et, bientôt après, la région du Srem lui a offert la candidature de député national à l'Assemblée nationale en Croatie, et Boka Kotorska comme député à l'Assemblée nationale en Dalmatie.